

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МП. ДРАГОМАНОВА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Частина IV

(педагогічні та історичні науки)

Київ - 2000

УДК 378
ББК 74.58
Н 34

Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова / Уют. П.В.Дмигренко, О.Л.Макаренко. — К.: НПУ, 2000. — 4.4. — 276с.

ISBN 966-7584-90

Фахове видання затверджене ВАК України у 1998 р.,
бюлетень № 3 (педагогічні науки), № 2 (історичні науки).

У статтях розглядаються актуальні проблеми наукових досліджень докторантів, аспірантів, викладачів навчальних вузів та співробітників наукових установ України, які працюють у галузях педагогічних та історичних наук.

Редакційна колегія:

- Шкіль М.І.* — академік АПН і АНВШ України (відповідальний редактор), доктор фізико-математичних наук, професор, ректор НПУ ім. М.П. Драгоманова;
Дмигренко П.В. — кандидат педагогічних наук, доцент (заступник головного редактора);
Андрусичин Б.І. — доктор історичних наук, доцент;
Бондар В.І. — відповідальний за випуск бюлетеня № 3 (педагогічні науки), *академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор;*
Борисенко В.Й. — відповідальний за випуск бюлетеня № 2 (історичні науки), *доктор історичних наук, професор;*
Болгарський А.Т. — кандидат педагогічних наук, професор;
Бровдій В.М. — дійсний член Української екологічної академії наук, доктор біологічних наук, професор;
Вовк Л.П. — доктор педагогічних наук, професор;
Волинка Г.І. — доктор філософських наук, професор, головний академік-секретар У АПН;
Даниленко В.М. — доктор історичних наук, професор;
Закович М.М. — доктор філософських наук, професор;
Жалдак М.І. — дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор;
Коришак С.В. — кандидат педагогічних наук, професор;
Кошманенко В.Д. — доктор фізико-математичних наук, професор;
Кузьмінець О.В. — доктор історичних наук, професор;
Маслов В.І. — доктор педагогічних наук, професор;
Мацько Л.І. — академік АПН України, доктор філологічних наук, професор;
Мороз О.Г. — академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор;
Нікітіна Ф.О. — доктор філологічних наук, професор;
Пасічник Ю.А. — доктор фізико-математичних наук, професор;
Пастухов В.П. — кандидат юридичних наук, професор;
Романовська Ю.Ю. — кандидат філологічних наук, професор;
Рудницька О.П. — доктор педагогічних наук, професор;
Слосаренко А.Г. — доктор історичних наук, професор;
Трегуб І.Г. — кандидат педагогічних наук, доцент;
Фомічова Л.І. — доктор психологічних наук, професор;
Хоменко Б.Г. — дійсний член Кримської академії наук, доктор біологічних наук, професор;
Хропко П.П. — академік АПН України, доктор філологічних наук, професор;
Плут М.І. — доктор фізико-математичних наук, професор;
Ядренко М.Й. — доктор фізико-математичних наук, професор;
Ярошенко О.Г. — доктор педагогічних наук, доцент.

Рекомендовано Вченою радою
НПУ ім. М.П.Драгоманова 30 листопада 2000 р.

ISBN 966-7584-90

© Редакційна колегія, 2000
© Національний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова, 2000

Шапошнікова І.М.

ДИДАКТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО
ЗДІЙСНЕННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....117

Шевнюк О.Л.

ХУДОЖНЬО-ОЦІННА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ
У СТРУКТУРІ ІХ ПЕДАГОГІЧНО-ОРІЄНТОВАНОЇ
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....124

Шмалько Г.О.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ
ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....125)

Юрійчук Н.Д.

РОЗВИТОК ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ
УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ НА УРОКАХ РІДНОЇ МОВИ
(дидактичний матеріал).....136

Яременко О. О.

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНІШОГО ПІДХОДУ
У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....143

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Борисенко В.Й.

МЕЦЕНАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРЕЦЬКИХ
КУПЦІВ У НИЖИНІ В ХУІІ-ХІХ СТ.....153

Бурковська І.А.

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ
ОБ'ЄДНАННЯ І КОНСОЛІДАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-
ДЕРЖАВНИЦЬКИХ СИЛ У ПОЛЬЩІ В 1925-1935 РР.....160

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Історія взаємодії людини з природою відбувалася в основному за допомогою знарядь праці, які постійно вдосконалювалися. Людина перетворювала природу, але в цьому перетворенні домінувала тенденція знищення одного виду природи та створення іншого. У результаті трудової діяльності суспільства виникло та поширюється "штучне" середовище, техносфера. Людське суспільство досягло такого ступеня розвитку, що воно може дуже активно втручатися у хід природних процесів. Часто воно порушує природні цикли, вносить небезпечні зміни в навколишнє середовище, порушує рівновагу біосфери, підриває умови відтворення природних ресурсів, створює реальну загрозу життю на Землі. Внаслідок такої експансії людини на планеті все частіше та більш масштабно виявляються екологічні порушення, кризи: локальні, регіональні та глобальні [8; 204-205].

Шлях подолання екологічних труднощів — у сфері вдосконалення головного винуватця — самої людини. Як писав американський соціолог Н. Вінер, ми так радикально змінили наше середовище, що зараз для того, щоб існувати в ньому, ми маємо змінити себе. Йдеться про необхідність формування якісно нової людини, і передусім, за допомогою нової системи виховання та освіти людей.

Розвиток особистості в дусі соціоекологічного виховання передбачає таку перебудову її діяльності, при якій у неї розвиваються психічні компоненти орієнтування та регуляції діяльності, які дозволяють їй діяти все більш *свідомо, самостійно* та *творчо*, актиїно сприяти динамічній рівновазі соціоекосистем, орієнтуючись у своїх оцінках на екологічний світогляд [13; 106].

Як же співвідносяться діяльність людини та її свідомо психічна орієнтація і регуляція?

Людина стає особистістю, активно засвоюючи конкретні умови свого життя, у тому числі конкретні суспільні відносини. Від ступеня причетності людини до життя суспільства, до спілкування з іншими людьми залежить рівень розвитку особистості, її соціальна цінність. Тільки виступаючи як *самостійний* суб'єкт діяльності, спілкування і пізнання, діючи активно та *свідомо*, *творчо* змінюючи природні та суспільні умови, людина змінює саму себе, йде по шляху розвитку своїх внутрішніх потенцій [Ю; 15].

Дитина з раннього віку об'єктивно включається в систему суспільних відносин у доступних їй формах життєдіяльності. У спілкуванні з дорослими та однолітками вона отримує та обмінюється різного роду інформацією, зазнає різні впливи та дії [2; 132]. У цьому значною мірою стихійному процесі відбувається формування особистості дитини, засвоєння суспільних норм та цінностей, надбання власного досвіду діяльності та спілкування, тобто її соціалізація. Цей процес нерідко має суперечливий характер, оскільки у ньому стикаються позитивні та негативні впливи [17; 154]. Реальне спілкування та поведінка дитини не завжди мають необхідну спрямованість і тому не сприяють формуванню необхідних соціальних якостей та різнобічному моральному та духовному розвитку. Процес цілеспрямованого суспільного виховання створює певну систему діяльності та відносин у дитячому середовищі для реалізації суспільних цінностей та ідеалів.

Управління формуванням особистості та перетворення її на суб'єкт діяльності має місце при певних психологічних передумовах, що передбачають відповідний розвиток *самостійності*, *свідомості* та *творчих здібностей* [4; 33].

1. Самостійність означає здібність індивіда діяти відносно активно, вміння відстоювати власні інтереси, добиватися задоволення своїх потреб.

2. Особистість наділена певним ступенем усвідомлення світу та самосвідомості. Індивід становиться особистістю, коли він у змозі оцінювати не тільки навколишнє середовище, а й своє місце у ньому і тим самим діяти свідомо і цілеспрямовано. С.Л. Рубінштейн говорить про "фундаментальне значення для людини як особистості свідомості не тільки як знання, але й ставлення. Без *свідомості*, без здібності людини свідомо зайняти певну позицію нема особистості [12; 34].

3. Творчі здібності означають, що особистість може змінювати природні та суспільні умови. Такі здібності розвиваються ще у дитинстві. Однак ступінь їх розвиненості і характер творчої діяльності суттєво залежать від суспільних відносин, що складаються.

Для педагогіки у понятті особистості як суб'єкта діяльності важливо те, що розвиток особистості на всіх етапах життя має розглядатися як процес перетворення індивіда у *самостійний, свідомий та творчий* суб'єкт діяльності. Тому найважливішим завданням педагогіки є розвиток цих якостей.

Взаємозв'язок психіки (перш за все свідомих психічних процесів) і діяльності С.Л. Рубінштейн характеризував таким чином: "Усякий психічний процес включається у взаємодію людини із світом і слугує для регуляції її діяльності.... Усяке психічне явище — це і відбиток діяльності, і ланка у регуляції діяльності".

Іншими словами, психічне існує тільки у процесі взаємодії індивіда з умовами його життя, особливо діяльності, виявляється та розвивається в ній. І зовнішня предметна, і внутрішня психологічна діяльність мають спільність будови і функціональний зв'язок, що виявляється у взаємних переходах та взаємоперетвореннях [2; 132]. Тому, вивчаючи зовнішню діяльність, психологія, а разом з нею і педагогіка отримує можливість проникати у внутрішню діяльність людини, що формується у процесі інтеріоризації зовнішньої діяльності.

Під інтеріоризацією Л.С. Виготський слідом за французьким вченим Е. Дюркгеймом, розумів перш за все соціалізацію, формування соціальних структур когнітивних процесів, свідомості людини в цілому.

"Усе внутрішнє у вищих формах— писав Л.С. Виготський,— було зовнішнім... Усяка вища психічна функція необхідно має зовнішню стадію розвитку... Для нас сказати про процес "зовнішній" — значить сказати "соціальний". Усяка вища психічна функція була зовнішньою тому, що вона була соціальною раніше, ніж стала внутрішньою, власне психічною, функцією, вона була спочатку соціальними відносинами двох людей" [3; 144-146].

Таким чином, через організацію зовнішньої діяльності можна і треба організувати діяльність внутрішню, тобто власне психічні процеси, що саморозвиваються. "Процес інтеріоризації виникає при "засвоєнні" психікою структур зовнішньої діяльності" — як відмічав А.Н. Леонтьєв,— оволодіння цією діяльністю відбувається у ході спільно-розподіленої роботи (праці) з "іншим" (де "інший" складає не зовнішній момент, а найважливішу структурну складову даного процесу), при розвиваючій активності особистості, її саморозвитку [5; 151]. Саме цей саморозвиток внутрішніх структур діяльності формує той реальний психологічний фон, на якому будується виховання як формування особистості.

Психолого-педагогічне завдання полягає в тому, щоб добитися такої побудови системи зовнішньої діяльності, такої її організації, яка забезпечує реальний вплив на переструктурування внутрішньої діяльності, формування мотиву цієї діяльності [7; 87].

Формування мотиву — виключно важливий момент, на основі якого виникають якісно нові відношення людей до дійсності. Зміни у ієрархії мотивів призводять до того, що певні мотиви набувають основної змістовної функції, а інші стають підлеглими і виконують роль стимулів. Єдина взаємопов'язана система мотивів діяльності, яка виникає у їхньому розвитку і складає психологічний фундамент особистості. Ступінь такої єдності та сполучення, міра широти зв'язків та відносин підростаючої людини зі світом на основі окремих видів діяльності слугують визначними параметрами розвитку особистості. А необхідні зміни співвідношення мотивів, їх ієрархії, забезпечуються заданою організацією діяльності.

Таким чином, активна позиція діяльності полягає у формуванні нових мотивів, їх цілеспрямованій перебудові. Ціль, навіть найближча, виводить людину за рамки безпосередньої сучасності, будує проекти майбутнього, тобто включає творчі механізми. Діючи, людина здійснює "свою свідому ціль, яка як закон визначає спосіб та характер його дій" [6; 189].

Залежно від того, наскільки *самостійно* поставлена індивідом ціль, наскільки *свідомо* визначено зміст дії та обрані, або *творчо* розроблені прийоми, необхідні для вирішення завдань, розрізняють різні рівні діяльності. Доцільно розрізнити три рівні [4; 33]:

- На початковому рівні має місце безпосереднє регулювання вихователем-педагогом дії в цілому (I рівень — скеровані репродуктивні дії);
- На наступному рівні має місце часткова саморегуляція дій (II рівень — самостійні репродуктивні дії);
- Найвищий рівень дії — це *самостійна, творча та свідомо* її регуляція (III рівень — самостійні продуктивні дії).

Таким чином, теоретично розглянувши необхідність організації певних видів діяльності для розвитку особистості, розкриємо сутність та практичну користь однієї з її видів, *екологічної діяльності*.

Екологічна освіта спрямована на зміну ціннісних орієнтацій людини та залучення її до конструктивної участі в охороні природи та раціонального природокористування. Основні шляхи розповсюдження екологічних знань у сучасній системі освіти — це, по-перше, екологізація всіх галузей науки, культури, виробництва та викладання навчальних дисциплін і пропаганда наукових знань, по-друге, створення інтегрованих спеціальних курсів у навчальних закладах, читання циклів та окремих лекцій з проблем екології людини, створення різних центрів пропаганди цих знань [11; 12].

Екологічне знання втілюється в особливий вид людської діяльності,— екологічну діяльність, тобто в такий вид діяльності людини, коли у процесі формування її мети враховуються не лише безпосередні інтереси

людини, а й відбувається їх узгодження із загальними вимогами підтримки основ стабільного біологічного існування виду *homo sapiens* [13; 106].

Поряд з поняттям екодіяльність слід звернути увагу і на категорію екологічної дієздатності як одну з важливих детермінант, що виявляє себе у спрямованості відповідної дії, у тій чи іншій екологічній активності [14; 48-^9]. Екологічну дієздатність слід диференціювати за рівнями вираження:

- у прихованому внутрішньому (психологічному) плані, на рівні екологічних диспозицій, схильностей, установ, прихильностей;

- на соціальному рівні: у спілкуванні, організованій спільно з іншими діяльності, у чітко вираженій життєвій позиції, світогляді, ідейності, переконанні;

- на поведінковому рівні, на рівні повсякденної активності, коли те, що людина знає і приймає у свідомості, незмінно реалізується у діях та способах життя.

Стійкі наміри всіх трьох рівнів акумулюють у себе категорію екологічної спрямованості особистості, яка виходить з глибинних психологічних структур.

Як відзначає В.А. Скребец, екологічна спрямованість — сукупність стійких мотивів та намірів, що орієнтують діяльність людини,...вона характеризується відповідними інтересами, схильностями, переконаннями, у яких виражається екологічний світогляд людини. Під впливом екологічної спрямованості особистості формуються навички екоадекватної поведінки або навички екоатрибутивної діяльності (навички поведінки формуються шляхом повторення та закріплення в індивідуальному досвіді перцептивних інтелектуальних та рухових дій, які у відповідній активності призводять до автоматизованих стереотипів). Але ж екологічна спрямованість як внутрішній фактор, та екодіяльність як зовнішній взаємопов'язані та взаємозалежні. Отже, можна припустити, що правильна орієнтація усіх видів та форм діяльності, тобто її спрямованість на вирішення назрілих проблем у царині взаємодії суспільства та природи

буде сприяти розвитку екологічної спрямованості, а отже і розвитку культури екологічної діяльності [18; 3].

Аспект культури екологічної діяльності невіддільний від культури праці, у процесі якої людина прямо чи опосередковано взаємодіє з природою. Сюди ж відноситься культура міжособистісного спілкування учасників екодіяльності — повага один до одного, витриманість, тактовність при виробленні та вжитті заходів, спрямованих на збереження та оздоровлення природного середовища. Але головне — це розширення та активізація цієї діяльності. Ступінь *самостійності* та активності молоді у проведенні у життя екополітики, *творча* міра її практичної реалізації та *свідоме* ставлення до конкретних заходів входять у число найважливіших критеріїв дівості екологічної культури. Особливості теперішньої ситуації, гострота проблем, що вирішуються, їх масштабність та складність потребують розвитку *ініціативи, самостійності, творчої активності* молоді в екологічній сфері.

Цю проблему може вирішити екологічна освіта, програми якої за кордоном (у Голландії, Англії, США) розробляються на міждисциплінарній основі та переслідують такі цілі:

- показати учням різноманітність та єдність органічного світу, сформуванати стереотип, що людина є "невід'ємною" частиною системи, що включає її культуру та природне середовище;
- формувати ціннісні якості особистості, що базується на істинній екологічній грамотності;
- розвивати пізнавальні інтереси учнів;
- залучати молодь до практичної екодіяльності [9; 13].

Ці довгострокові програми розраховані як на вихованців дитячих садків, так і на випускників шкіл та вузів. У них зроблена спроба поетапно розкривати проблеми охорони природи та організовувати навчальну та виховну діяльність у відповідності з віковими особливостями дітей. Для кожного ступеня навчання характерні специфічні підходи до змісту та організації навчально-виховної діяльності. Ці програми дозволяють використати всі три рівні діяльності, запропоновані А. Косаковським.

Так, на початковому рівні (I) вихователь орієнтує дії дитини, задаючи ціль дії та її етапи. Наприклад, учні I-4-х класів знайомляться з навколишнім середовищем шляхом спостережень та простих експериментів. Мотиви діяльності, в контексті з інтересами, бажаннями дітей, також формуються педагогом. Для цього рівня характерна постійна, ситуативна регуляція дії дорослим.

На II рівні, на основі загальних цілей, які все ще ставляться вихователем, учні під його керівництвом розробляють конкретний план реалізації дій. Так, у 6-8-х класах розглядаються проблеми раціонального використання природних ресурсів атмосфери, води, ґрунтів, їх охорони та відновлення. На цьому рівні великого значення набуває проблемний підхід, який виробляє в учнів уміння орієнтуватися в екологічній ситуації та приймати необхідне рішення. Основним елементом діяльності виступає пошук. Ціль пошуку в тому, щоб допомогти учню відкривати нові знання та робити узагальнення.

На III рівні індивід самостійно виводить із загальних вимог та тенденцій розвитку суспільства цілі дії, ставить конкретні завдання, розробляє програми їх реалізації. Щоб наблизитися до цього рівня, у старших класах та вищих і спеціальних навчальних закладах головну увагу слід приділяти формуванню так званої "громадської відповідальності", розвитку "умінь та відносин", тобто "екологічної етики". Треба підкреслити важливе значення позашкільних форм роботи, таких як екологічні експерсії, які, за твердженням проф. Р. Аллена, стали "основним ритуалом", у порівнянні з яким усе інше— лише чисто підготовча робота [1; 41]. Експерсійна робота особливо широко розгортається в організаціях скаутів, у екологічних клубах, польових центрах та кемпінгах.

Дотримання етапності у природоохоронній підготовці учнів та студентів безумовно має позитивне значення, оскільки дозволяє послідовно розкривати ідеї природозбереження та природовідносин протягом всього періоду навчання підростаючого покоління.

Поступово просуваючись по шкалі рівнів дій, людина вчиться свідомо висувати цілі власної діяльності, "когнітивно перетворюючи по-

треби, будувати програми дій, осмислювати виникаючі мотиви в системі своїх цінностей та інтересів, трансформує належне в особистісно здійснюване, тобто виступає як особистість, соціально відповідальна за свої вчинки та мотиви, що лежать у їх основі" [16; 86].

Література

1. Allen R. Environmental Field Trips — The Broader Concept. — "The American Biology Teacher", vol. 37, 1975, N 2.
2. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. — М.: Мысль, 1978.
3. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. Т. 3. — М., 1983.
4. Kossakowski A., Ettrich K. Psychologische Untersuchungen zur Entwicklung der eigenständigen Handlungsregulation. Berlin, 1973.
5. Леонтьев А.Н. Избр. психол. произв.: В 2 т. т. 11. — М., 1983.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т. 23.
7. Неверович Я.З. Роль эмоций в просоциальной мотивации поведения у детей // Тезисы научных сообщений к XXI международному психологическому конгрессу. — М., 1976.
8. Ожегов Ю.П., Никанорова Е.В. Экологический импульс. — М.: Молодая гвардия, 1990.
9. Природоохранительное просвещение в школах капиталистических стран Европы и США. Сборник научных трудов. — М., 1977.
10. Психологические основы формирования личности в педагогическом процессе / Под ред. А. Коссаковски и др. — М.: Педагогика, 1981.
11. Roberts A.D., Dyrly O.E. Environmental Education.— "The Clearing House. A Journal for Modern Junior and Senior High School", vol. 38, 1984, N2.
12. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. — М., 1978.
13. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Курс лекцій. — К.: МАУП, 1997.

14. Скребець В.О. Екологічна психологія: Навч. посібник, - К.: МАУП, 1998.
15. Современная западная социология: Словарь. — М: Политиздат, 1990.
16. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. — М.: Педагогика, 1989.
17. Шевандрин Н.И. Социальная психология в образовании: Учеб. пособие. Ч. 1. — М: ВЛАДОС, 1995.
18. Welish S. A. Environmental Ecological Education.— "The Educational Forum", vol. 37, 1975, N 2.